J. SLIS, 17(1): 21-36, Spring 2025

ISSN: 2008-5222
slis.scu.ac.ir

Shahid Chamran University of Ahvaz

Journal of Studies in Library and Information Science
(*JSLIS*)

https://doi.org/10.22055/slis.2025.39883.1870

Research Paper

Investigating the compliance of the subjects used in Iranian manuscript catalogs (FANKHA) with the classifications of sciences and its role in the classification of manuscripts

Shahnaz Khademizadeh [1*], Tayebeh HajBagherian [2], Faeze Sadat Tabatabai Amiri [3]

1. Department of Knowledge and Information Science, Faculty of Education and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
2. MA. of Knowledge and Information Science, Ayatollah Brojerdi Library, Qom, Iran
3. PhD Student of Knowledge and Information Science, Faculty of Education and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Article Info.

Received: 2024/09/21 **Accepted**: 2025/02/20

Abstract

Background and Objectives: The research pursues several purposes, which are as follows: a) Investigating the topics that are discussed in the classifications and FANKHA also pays attention to them, but they are few in terms of the number of authorships; b) Examining topics that have been of interest in the classifications, but despite having authored examples, have been neglected in the FANKHA classification; c) Examining topics that have not been given much attention in the classifications, but have been introduced as a specific subject branch in FANKHA, while they do not have a large number of authors; d) Examining the commonalities and thematic differences of Muslim scholars' classifications with FANKHA subjects.

Methodology: In this article, which is a type of analytical-comparative studies and was carried out in a library method, it was tried to extract the opinions of five Muslim scientists in the classification of sciences in different historical decades by using sources and reviewing texts. Volumes 37 and 38 of FANKHA, which is the subject profile, and volume 45, which reports the state of authorship in Iran before the printing industry, are considered the source of the current research.

Findings: Referring to FANKHA's thematic profile, which introduces the manuscripts' topics in 40 main branches and 120 sub-branches along with the number of authors in each topic; And on the other hand, with regard to the table of the subject-authorship of manuscripts in the 15th century, a significant gap can be seen between the statistics of these two tables. Of course, it should be noted that a huge part of this gap is caused by the unknown status of works with unknown author and unknown date, so that the works that do not have a specific author or author date are not included in the subject table - compositions in the 15th century, but in the subject indexes of FANKHA have became. The topics

Authors retain the copyright and full publishing rights.
Published by Shahid Chamran University of Ahvaz. This article is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

selected for the manuscripts based on the topic profile are more closely related to the classifications under review. B) Based on the set of data provided by FANKHA in the form of 15 tables based on the subject of manuscripts in 15 centuries, it seems that a more scientific analysis would have been obtained if more attention was paid to the selection of subjects as well as the main and sub-branches of the subjects. This analysis was more consistent with both the subject profile provided by FANKHA and the classifications of the scientists examined in this research. For example, by reviewing the classifications of sciences, it seems that the subject of literary sciences is important, as it is visible in all classifications, and considering that the statistics of FANKHA in the field of literature also show a high figure (more than 15 thousand), It would be better to consider the branch of literary sciences independently in the table of the subject-compositions of manuscripts according to the century in FANKHA. In addition, as can be seen from the tables presented in the research, the medical issue is also among the independent and important issues that have been addressed in all classifications. However, in FANKHA, it is included as a sub-subject branch under the subject of natural sciences and is considered equal to sub-subjects such as zoology and astronomy. In addition, in terms of the number of publications, the data of the medical subject in the Qur'an table does not match with the subject profile of FANKHA related to the said subject. C) Contrary to the method mentioned in the introduction of FANKHA, the findings of the research showed that some sub-topics have a very small number of authorships, examples of which were mentioned in the text of the article. This calls for a focus on the topics dedicated to manuscripts in FANKHA, which requires more detailed, detailed and text-based investigations of manuscripts.

Discussion: By relying on the background of Muslim scientists' classifications of sciences and explaining the commonalities and thematic differences raised in them, it is possible to propose a framework for classification and designing a special classification for manuscripts. In general, due to the fact that there are commonalities in most subjects in the categories of science and FANKHA, it seems that FANKHA, with modifications and adjustments, can be a suitable basis and platform in the field of compiling a special subject heading for manuscripts and Iranian-Islamic sources. In addition, it should be mentioned that this classification can be more comprehensive when most of the Iranian-Islamic manuscripts are introduced collectively.

Keywords: Iran, Classification Of Sciences, Classification Schemes, Catalogers Of Iranian Manuscripts (FANKHA), Manuscripts.

***Corresponding author:** Email: s.khademi@scu.ac.ir

How to Cite: Khademizade, Sh., HajBagherian, F., & Tabatabai Amiri, F. S. (2025). Investigating the compliance of the subjects used in Iranian manuscript catalogs (FANKHA) with the classifications of sciences and its role in the classification of manuscripts. *Journal of Studies in Library and Information Science*, *17*(1), 21-36.

فصلنامه
مطالعات کتابداری و علم اطلاعات. سال ۱۷، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

بررسی انطباق موضوعات به‌کار رفته در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) با طبقه‌بندی‌های علوم و نقش آن در رده‌بندی نسخه‌های خطی

شهناز خادمی‌زاده [۱*]، طیبه حاج باقریان [۲]، فائزه‌السادات طباطبایی امیری [۳]

۱. گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران
۲. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کتابخانه آیت‌الله بروجردی (ره)، قم؛ پژوهشکده متون کهن، ایران
۳. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۳۱ **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۳/۱۲/۰۲

چکیده

هدف: بررسی میزان قرابت موضوعات مطرح درطبقه‌بندی‌های علوم بافنخا،شناسایی موضوعاتی که درطبقه‌بندی‌ها مطرح بوده وفنخا نیز به آن توجه دارد یا در دسته‌بندی فنخامغفول مانده‌اند یا برخلاف تعدادکم تألیف‌ها، به‌عنوان شاخه‌ای مستقل معرفی شده‌اند به منظور استفاده از طبقه‌بندی‌های علوم دانشمندان مسلمان جهت پیشنهاد چارچوبی برای سازماندهی و رده‌بندی نسخه‌های خطی.

روش‌شناسی: در نوشتار که از نوع مطالعات تحلیلی-تطبیقی بوده و با روش کتابخانه‌ای انجام گرفته، تلاش شده نظرات پنج تن ازدانشمندان مسلمان در طبقه‌بندی علوم در سده‌های مختلف تاریخی با استفاده از منابع و مرور متون، استخراج شود. جلدهای ۳۷ و ۳۸ فنخا که نمایه موضوعی و جلد ۴۵ آن که وضعیت تألیف در ایران را تا قبل از صنعت چاپ گزارش نموده است، مأخذ پژوهش حاضر به‌شمار می‌روند.

یافته‌ها: با استناد به نمایه موضوعی فنخا و نیز جدول موضوع-تألیفات نسخه‌های خطی در ۱۵ قرن، می‌توان گفت موضوعات انتخاب شده برای نسخه‌های خطی براساس نمایه موضوعی، قرابت بیشتری با طبقه‌بندی‌های مورد بررسی دارد. به‌علاوه، درصورتی‌که در انتخاب موضوعات و نیز شاخه‌های اصلی و فرعی موضوعات، توجه بیشتری مصروف داشته می‌شد، تحلیل علمی‌تری به‌دست می‌آمد که این تحلیل هم با نمایه موضوعی که خود فنخا ارائه می‌دهد وهم با طبقه‌بندی‌های دانشمندان مورد بررسی در این پژوهش، تطابق بیشتری می‌یافت. برخی موضوعات زیرشاخه در فنخا دارای تعداد تألیف بسیار ناچیز هستند از این‌رو، چنین به ذهن متبادر می‌شود که شاید موضوعات نسخه‌های خطی به درستی و دقت نظر، انتخاب نشده باشند.

نتیجه‌گیری: با اتکاء به پیشینه طبقه‌بندی‌های دانشمندان مسلمان از علوم و تبیین اشتراکات و افتراقات موضوعی مطرح‌شده در آن‌ها، می‌توان چارچوبی برای طبقه‌بندی و طراحی رده‌بندی ویژه‌ای برای نسخه‌های خطی پیشنهاد داد. به‌طورکلی، با توجه به اینکه در طبقه‌های علوم و فنخا در اکثر موضوعات اشتراکاتی مشاهده می‌شود، به‌نظر می‌رسد فنخا با جرح و تعدیلاتی می‌تواند اساس و بستر مناسبی در زمینه تدوین سر عنوان موضوعی ویژه نسخه‌های خطی و منابع ایرانی-اسلامی قرار گیرد. ضمن اینکه باید اشاره کرد این طبقه‌بندی زمانی می‌تواند جامع‌تر باشد که اکثر نسخه‌های خطی ایرانی-اسلامی به صورت تجمیعی، معرفی شوند.

کلیدواژه‌ها: *ایران، طبقه‌بندی علوم، طرح‌های رده‌بندی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، نسخه‌های خطی*

***نویسنده مسئول**
ایمیل: s.khademi@scu.ac.ir

استناد به این مقاله: خادمی‌زاده، شهناز، حاج باقریان، طیبه، طباطبایی امیری، فائزه‌السادات (۱۴۰۴). بررسی انطباق موضوعات به‌کار رفته در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) با طبقه‌بندی‌های علوم و نقش آن در رده‌بندی نسخه‌های خطی. *مطالعات کتابداری و علم اطلاعات*، ۱۷(۱)، ۲۱-۳۶.

Authors retain the copyright and full publishing rights.
Published by Shahid Chamran University of Ahvaz. This article is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

مقدمه و بیان مسئله

تاریخ علم حاکی از آن است که ایرانیان به پشتوانه تمدن کهن و پیشینه علمی خود توانستند نقش مهمی را در جریان شکوفایی علمی در تمدن اسلامی برعهده گیرند. آنان در بنیان ساختار حکومت در تمدن اسلامی نقش برجسته داشته و در طول حیات تمدن خود، همواره برای علم و توسعه علمی تلاش کرده و از پیشتازان طبقه‌بندی علوم به شمار می‌آیند؛ اصلی که در جهت پیشرفت و توسعه علوم، امری حیاتی و مهم محسوب می‌شود. از این رو باید به اهمیت و نقش ایرانیان در طبقه‌بندی علوم توجه داشت. در قلمرو تمدن اسلامی نیز، طبقه‌بندی علوم از دیرباز در میان بسیاری از دانشمندان مسلمان مورد توجه جدی بوده است. به‌طوریکه اندیشوران مسلمان از اواسط قرن دوم تا دوره معاصر، به موضوع طبقه‌بندی علوم از دیدگاه‌ها و نقطه نظرات مختلف و با شیوه‌های متعدد، همت گماشته‌اند که حاکی از رشد دانش و توسعه علوم در میان مسلمانان است (Khazaili & Montazer ol-Ghaem, 2016). اندیشمندان مسلمان در سده‌های مختلف، شیوه‌های پیشین طبقه‌بندی علوم را مبنای فعالیت خود قرار داده‌اند، با این تفاوت که علوم جدیدی که در سده‌های بعد، مورد شناسایی قرار گرفته‌اند، به طبقه‌بندی افزوده و هر دانشمندی براساس دیدگاه، تجارب و یافته‌های خود به نوآوری در ارائه طبقه‌بندی اهتمام ورزیده است.هدف دانشمندان مسلمان از طبقه‌بندی علوم را می‌توان علاوه بر نظم بخشیدن به منابع در کتابخانه، سازماندهی علم قلمداد کرد به‌طوری که قادر باشند علوم را با ساختاری مشخص به نسل آینده منتقل سازند. از این‌رو، نقشه گسترده‌ای از طرح‌های طبقه‌بندی ترسیم نموده‌اند که هر یک از موضوعات به مثابه شاخه درختی است که در کل، درخت دانش را به ذهن متبادر می‌سازد (Taleie et al., 2013). طبقه‌بندی علوم در جامعه علمی به‌مثابه نقشه حرکت علمی آن جامعه است؛ زیرا طبقه‌بندی علوم به ترسیم هندسه علم و میزان رشد هر علم کمک می‌کند. به‌علاوه، توسعه علمی هر جامعه منوط به شناخت و رده‌بندی دقیق علوم است؛ زیرا به دنبال رشد علوم و تخصصی‌گرایی که در علوم صورت گرفت، هر یک از دانشمندان به گونه‌ای تخصصی به یکی از علوم پرداختند. به دنبال این تخصصی‌گرایی، دانشمندان ضمن آنکه در یکی از رشته‌های علوم، تخصص می‌یابند، باید دارای معلومات و دیدگاه‌های عمومی و کلی نیز باشند Khazaili & Montazer ol-Ghaem, 2016). یکی دیگر از دلایلی که به‌عنوان ضرورت طبقه‌بندی علوم می‌توان برشمرد، کاربرد مفید طبقه‌بندی علوم برای ترتیب دادن کتب در کتابخانه و تنظیم فهرست آن‌ها است (Mostaqimi, 2008). به‌علاوه، طبقه‌بندی، متأثر از بینش علمی و فلسفی عصر پدیدآورندگان آن است و این خود به نوعی، فهم و اعتقاد و اندیشه واضع آن را آشکار می‌سازد یا به گونه‌ای متأثر از حرفه و علاقه‌ای است که واضع به موضوع و موضوعات خاص دارد. تمامی این طرح‌ها را با توجه به هدف آن‌ها می‌توان به دو دسته نظری و عملی تقسیم کرد. طرح‌های نظری را می‌توان طبقه‌بندی علوم و طرح‌های عملی را رده‌بندی علوم نامید. نکته مهم این است که در رابطه با میزان اتکای رده‌بندی کتابخانه‌ای به طبقه‌بندی علوم، دیدگاه‌ها یکسان نیست. به‌طوریکه گروهی هیچ تضادی میان رده‌بندی‌های نظری و عملی قائل نیستند. در مقابل، گروه دیگر معتقدند نقش رده‌بندی نظری و عملی متفاوت است. به‌نظر گروه اول، منطقی که انطباق یک طرح رده‌بندی عملی را با یک طرح علمی توجیه می‌کند این است که رده‌بندی عملی، همه علوم را دربرمی‌گیرد و کاربرد آن در کتابخانه موجب تنظیم کتاب‌ها به همان ترتیبی خواهد بود که دانشمند خود تعیین کرده است. به‌عبارتی، درنظر این گروه، نظمی معین از علوم در طبیعت وجود دارد که باید مبنای رده‌بندی دانش و نهایتاً اساس رده‌بندی کتاب‌ها قرار گیرد. از این‌رو، هر اندازه یک طرح رده‌بندی عملی بیشتر با نظم واقعی علوم هماهنگ باشد، طرحی موفق‌تر خواهد بود (Nazemi Ardakani & Mostafavi Fard, 2015). مهم‌ترین ویژگی رده‌بندی عملی نظیر رده‌بندی‌های کتابخانه‌ای، پیوند آن با طبقه‌بندی علوم است. به‌طوری که به منظور حفظ توالی منطقی و پیوستگی مطلوب موضوع‌ها و پایداری رده‌بندی در کتابخانه‌ها، باید نظمی علمی، اساس تنظیم کتب قرار گیرد. در عین‌حال، در انطباق رده‌بندی کتاب‌ها با نظم علمی باید جنبه‌های عملی گروه‌بندی کتاب‌ها را مورد توجه قرار داد. نظام رده‌بندی به‌منزله نقشه کاملی از رشته‌های دانش است و کلیه مفاهیم علمی و روابط بین آن‌ها را نشان می‌دهد (Haghighi, 1987).

در این میان، نکته حائز اهمیت این است که با توجه به سابقه هزارساله ایرانیان و دانشمندان مسلمان در طبقه‌بندی علوم، هیچ‌کدام از این طبقه‌بندی‌ها، مبنای تحلیل مفهومی و رده‌بندی دانش قرار نگرفته‌اند و در رده‌بندی منابع ایرانی-اسلامی حتی درخصوص تولیدات علمی مکتوب شده که در قالب نسخه‌های خطی در اختیار قرار گرفته‌اند، از طرح‌های رده‌بندی غربیان مانند رده‌بندی‌های دیویی، کنگره، بلیس و کولون، بهره برده شده است. در کتابخانه ملی ایران و سایر کتابخانه‌ها، فهرست‌نویسی انواع منابع اطلاعاتی ازجمله نسخه‌های خطی مطابق با استاندارد محتوایی «قواعد فهرست‌نویسی انگلوامریکن (ویراست۲)»[1] استفاده می‌شود. درحالی‌که مشکلات مختلفی در رده‌بندی‌های رایج برای منابع ایرانی-اسلامی ذکر شده است. از جمله: ایجاد رده‌بندی‌ها با توجه به شرایط محلی و تاریخی ویژه و برای کتابخانه‌های خاص (Hamadeh, Al-Qahi, 1984)، محدودیت فضا، عدم جامعیت و خطا و نقصان در موضوعات مربوط به ایران، دین، علوم اسلامی، ملت‌ها، آیین‌ها و تمدن شرقی و علوم آنان (Hamadeh, 1982؛ Taleie et al. 2013؛ Ebrami, 2000؛ Taheri Eraqi, 1993). جهت‌گیری‌های سیاسی و فرهنگی این رده‌بندی‌ها، عدم جامعیت، ساختگی و قراردادی بودن این رده‌بندی‌ها، پیروی نکردن از اصول اساسی سازماندهی دانش و عدم طرح‌ریزی براساس یک نظام منطقی جهان‌پسند (Mazaheri Tehrani & Faqihi, 1989؛ Thompson, 1987). حتی به‌نظر می‌رسد در جامع‌ترین منبع دسترسی به نسخه‌های خطی در کشور یعنی فنخا نیز، ضروری است طبقه‌بندی‌های مسلمانان بیشتر مورد توجه قرار گیرد. چه‌بسا درصورتی‌که به این مسئله، توجهی مبذول داشته شود؛ شیوه سازماندهی و رده‌بندی نسخه‌های خطی متفاوت شده و زمینه برای دسترس‌پذیری بیشتر پژوهشگران به این منابع ارزشمند فراهم گردد. به‌طوری‌که با تبیین و واکاوی طبقه‌بندی‌های علوم در تمدن اسلامی و با اتکاء به پیشینه طبقه‌بندی‌های دانشمندان مسلمان و بیان اشتراکات و افتراقات آن‌ها، می‌توان چارچوبی برای طبقه‌بندی نسخه‌های کهن پیشنهاد داد و زمینه دسترسی حداکثری به محتوای آن‌ها را در سطح ملی و بین‌المللی فراهم آورد. با این حال، در بررسی پیشینه‌ها، پژوهشی که با این رویکرد انجام شده باشد، بدست نیامد. با این حال، می‌توان پیشینه‌های پژوهشی در این زمینه را به دو دسته کلی تقسیم نمود. دسته‌ی نخست، به تطبیق میان دو یا چند طبقه‌بندی از علوم اهتمام ورزیده‌اند. از میان این پژوهش‌ها می‌توان به چندین پژوهش اشاره نمود از قبیل: Lakzaee (2009)؛ Akrami (2010)؛ Khazaeli et al. (2012)؛ Taleie et al. (2013)؛ Mokhtari et al. (2018)؛ Ghanadinezhad & Heidari(2019)؛ Fadaei Araghi (2001) اقدام به ارائه طرحی نو در طبقه‌بندی علوم نموده و () Azimi (2020) به‌منظور پیشنهاد طرحی جدید برای طبقه‌بندی علوم، دیدگاه دانشمندان مسلمان را بررسی و با نظام رده‌بندی رایج جهانی مقایسه نموده است، تا زمینه بازنگری در رده‌بندی‌های کتابخانه‌ای را برای طراحی نظام‌های بومی رده‌بندی فراهم آورد. پژوهش Cheshmeh-Sohrabi & Ebrahimi Dorcheh (2019) به مطالعه تطبیقی نظام‌های طبقه‌بندی علم و طرح‌های رده‌بندی کتابخانه‌ای-کتابشناختی از منظر سیر زمانی، گرایش‌های موضوعی واضعان، رویکردها و معیارهای تقسیم‌بندی، تعداد سرشاخه‌ها و تأثیرگذاری و پذیری آن‌ها پرداخته است. شاید این نوشتار گامی کوچک در تحقق موضوعی باشد که عظیمی در مقاله خود مبنی بر طراحی رده‌بندی ویژه‌ای برای تألیفات دانشمندان مسلمان در نسخه‌های خطی و کتب چاپ سنگی مطرح نموده است (Azimi, 2020).

دسته‌ی دیگر پژوهش‌ها، پیرامون موضوعات بکار رفته در فنخا است. نکته‌ی حائز اهمیت در این پژوهش‌ها این است که با توجه به اینکه فنخا یک منبع مرجع در زمینه‌ی موضوعات نسخه‌های خطی به شمار می‌رود، با این حال، به‌نظر می‌رسد در این پژوهش‌ها، تمامی موضوعات بکار رفته در فنخا کانون توجه هیچ پژوهشگری قرار نگرفته و تنها به صورت تک موضوعی بررسی شده‌اند. به‌عنوان مثال، Azimi & Mohammadi Barchani (2024) تنوع ساختاری و موضوعی نسخه‌های خطی طبی دوره قاجار را با توجه به فهرست فنخا واکاوی نموده‌اند. در پژوهش دیگری Asgari (2021) موضوع نسخه‌های خطی در تاریخ فلسفه را

1 .Anglo American Cataloging Rules (second edition) (AACR2)

براساس موضوعات فنخا بررسی کرده است. تألیف و استنساخ آثار فقهی شیعی در نیمه‌ی نخست دولت صفوی مطابق داده‌های فنخا پژوهشی دیگری است که توسط Azimi (2022) کانون توجه بوده است. Khoddarinaini (2021) نیز تقسیم‌بندی موضوعی نسخه‌های خطی تصویرسازی شده در تمدن ایرانی را به‌عنوان موضوع پژوهشی اتخاذ نمود.

به‌طورکلی براساس مطالب پیش گفته، پژوهش حاضر به این مسئله می‌پردازد که چگونه می‌توان با استفاده از طبقه‌بندی‌های علوم دانشمندان مسلمان، چارچوبی برای سازماندهی و رده‌بندی نسخه‌های خطی پیشنهاد داد؟

در راستای پاسخ به مسئله مطرح‌شده، پژوهش چند هدف را دنبال می‌کند که به شرح ذیل است:

الف) بررسی موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها مطرح بوده و فنخا نیز به آن توجه دارد اما از لحاظ تعداد تألیف کم هستند.

ب) بررسی موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها مورد توجه بوده اما با وجود داشتن مصادیق تألیفی، در دسته‌بندی فنخا مغفول مانده‌اند.

ج) بررسی موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها چندان توجهی به آن‌ها نشده اما در فنخا به‌عنوان یک شاخه موضوعی مشخص معرفی شده‌اند ضمن آنکه دارای تعداد تألیف‌های زیادی نیستند.

د) بررسی اشتراکات و افتراقات موضوعی طبقه‌بندی‌های دانشمندان مسلمان با موضوعات فنخا.

سؤالات پژوهش

الف)موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها مطرح بوده و فنخا نیز به آن توجه دارد اما از لحاظ تعداد تألیف کم هستند، کدام‌اند؟

ب)موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها مورد توجه بوده اما با وجود داشتن مصادیق تألیفی، در دسته‌بندی فنخا مغفول مانده‌اند؛ کدام‌اند؟

ج)موضوعاتی که در طبقه‌بندی‌ها چندان توجهی به آن‌ها نشده اما در فنخا به‌عنوان یک شاخه موضوعی مشخص معرفی شده‌اند ضمن آنکه دارای تعداد تألیف‌های زیادی نیستند، کدام‌اند؟

د)اشتراکات و افتراقات موضوعی طبقه‌بندی‌های دانشمندان مسلمان با موضوعات فنخا چگونه است؟

روش‌شناسی پژوهش

در نوشتار حاضر که از نوع مطالعات تحلیلی-تطبیقی بوده و با روش کتابخانه‌ای انجام گرفته، تلاش شده نظرات پنج تن از دانشمندان مسلمان (سه ادیب و دو فیلسوف) در طبقه‌بندی علوم در سده‌های مختلف (قرن۲-۹ق.) با استفاده از منابع و مرور متون، استخراج شود و اشتراکات و افتراقات طبقه‌بندی‌ها با یکدیگر مورد بررسی قرار گیرد. طی این بررسی، موضوعات مورد توجه اکثر واضعان طبقه‌بندی در سده‌های مختلف را می‌توان مشخص نمود. از سویی دیگر، موضوعاتی که کمتر مورد توجه یا اشاره بوده‌اند نیز قابل شناسایی است. به‌علاوه، وضعیت موضوعات و دسته‌بندی نسخه‌های خطی براساس فنخا بررسی می‌گردد. جلدهای ۳۷ و ۳۸ فنخا که نمایه موضوعی و جلد ۴۵ آن که وضعیت تألیف در ایران را تا قبل از صنعت چاپ گزارش نموده، مورد استفاده پژوهش حاضر به شمار می‌روند. به ۳۴ جلد ابتدایی این اثر در صورت نیاز رجوع شده؛ با این حال، اطلاعات اصلی مقاله، مطابق نمایه و نمودار موضوعی فنخا استخراج شده است. انتخاب موضوعات در فنخا براساس دسته‌بندی علوم مختلف بوده و زیرشاخه‌های هر یک از علوم، بسته به اینکه چه مقدار اقبال به آن‌ها صورت گرفته، دارای موضوع مستقل شده‌اند (Drayati, 2011). در این پژوهش به منظور تحلیل داده‌ها براساس اهداف و سؤالات پژوهش، ابتدا تعداد تولیدات علمی طی پانزده قرن براساس موضوع از جداول فنخا استخراج گردید. لازم به ذکر است موضوعات اصلی و ریزموضوعات بکار رفته در فنخا به صورت جداگانه مورد تحلیل قرار گرفت. دسته‌بندی علوم مطرح شده توسط پنج دانشمند مورد بررسی، استخراج و در جداول جداگانه درج شد. در مرحله‌ی پایانی به منظور تعیین اشتراکات و افتراقات طبقه‌بندی علوم دانشمندان مدنظر با موضوعات فنخا، به تحلیل

داده‌ها پرداخته شد.

فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)

نسخه‌های خطی، سند هویت، حافظه‌های مکتوب و دست مایه پژوهش‌های امروز و فردای هر کشوری هستند. این آثار نه‌تنها برای مردمان هر کشور با ارزش‌اند بلکه حاوی ارزش عمومی و میراثی جهانی نیز هستند. این منابع می‌بایست به سهولت در اختیار و دسترس همگان قرار گیرد (Obadash et al., 2010). تهیه فهرست نسخه‌های خطی و سازماندهی آثار قدیمی، کلید دسترسی به آن‌ها می‌باشد. از گذشته‌های دور، سازماندهی و به‌ویژه فهرست‌نویسی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های کتابخانه‌ها بوده است. با وجود تغییرات تدریجی محمل‌ها و فرایندهای ذخیره و بازیابی اطلاعات، هنوز این کار در زمره فعالیت‌های مهم کتابخانه‌ها به‌شمار می‌آید. علم فهرست‌نویسی مبتنی بر اصول نظری و مجموعه‌ای منسجم از قواعد ملی یا بین‌المللی است که در طول حیات کتابخانه‌ها به ویژه در دو قرن اخیر شکل گرفته و تحول یافته است (Pazooki & Fattahi, 2017)؛ با این حال، زمانی که فهرست‌نویسی آثار قدیمی مطرح است، بر اهمیت و جایگاه این علم افزوده می‌شود و با نگاهی دقیق‌تر باید به آن نگریست.

موضوع‌بندی کتاب‌ها نیازی بوده که از دیرباز میان اهل علم وجود داشته است. درگذشته که تنوع موضوع‌ها بسیار کمتر از زمان حاضر بوده، ترتیب فهرست‌ها بر مبنای موضوع و مطابق سنتی بوده که در بسیاری از کتابخانه به‌کار می‌رفته است. در متون قدیمی به فهرست‌ها و سرعنوان‌های موضوعی آن‌ها اشاره‌های بسیاری شده است. ابن‌سینا در سرگذشتنامه معروفش به کتابخانه بخارا اشاره می‌کند که کتابخانه دارای اتاق‌های فراوان بوده و هر اتاق به یک نوع کتاب اختصاص داده شده بود.این کتابخانه به گفته ابن‌سینا فهرستی داشته که او مطالعه کرده است (Nafisi, 1954).

فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) اثری است ارزنده که از ابتدای دهه ۹۰ شمسی در ایران در حوزه نسخه‌های خطی منتشر شده است.این اثر ۴۵ جلدی حاوی اطلاعات کتابشناختی حدود ۳۲۰ هزار عنوان نسخه خطی است که در کتابخانه‌های مختلف ایران وجود دارند. این اطلاعات در دو بخش کتابشناسی و نسخه‌شناسی ارائه شده است. جلدهای ۳۵ تا ۴۵ فنخا، نمایه‌های هشت‌گانه را شامل شده است. در انتهای جلد ۴۵ وضعیت تألیف و کتابت در ایران تا قبل از صنعت چاپ گزارش شده است (Sadeghzadeh Vayqan, 2006).

یافته‌های پژوهش

وضعیت تألیف در ایران براساس قرن و موضوعات کلی

در گذر زمان و با توسعه علم، تربیت و رشد طالبان علم و دانشمندان صورت گرفته و نتیجه آن منجر به فزونی تولیدات علمی در موضوعات مختلف در اعصار گوناگون شده است. اما اگر بخواهیم نقش ایرانیان را در تولیدات علمی مورد توجه و بررسی قرار دهیم یکی از روش‌ها، آماری است که فنخا تحت عنوان «بررسی وضعیت تألیف و کتابت در ایران تا قبل از صنعت چاپ» ارائه داده است.

جدول زیر از جداول پانزده‌گانه فنخا که وضعیت آماری تألیف و کتابت را قرن به قرن ثبت نموده، استخراج شده است. ازآنجاکه این نوشتار نگاهی به طبقه‌بندی علوم دارد تنها از بخش وضعیت تألیف جداول مذکور استفاده شده است.

همان‌طورکه فنخا اشاره دارد، آمار مندرج در قرن ۱۴ و ۱۵ مسلما واقعی نیست، چراکه با ظهور صنعت چاپ در این دو قرن، بخشی از تألیفات، مستقیم به چاپ سپرده شده و به طور طبیعی از آمار مخطوطات خارج شده‌اند، ولی آمار قرن ۱۳ و قبل از آن بیشتر به واقعیت نزدیکند. در مقدمه جداول آمده است که برای تسهیل در جمع‌بندی، کلیه علوم با کمی تساهل در پنج شاخه کلی: علوم دینی، علوم انسانی، علوم طبیعی، علوم پایه و علوم غریبه دسته‌بندی شده‌اند (Drayati, 2011). هر کدام از دسته‌بندی‌های کلی دارای زیر شاخه‌هایی هستند که در مجموع ۲۷ شاخه فرعی را شکل می‌دهند. در این بخش از نوشتار، همان دسته‌بندی و ریزموضوعات، مورد توجه قرار گرفته و در جدول زیر ترسیم شده‌اند.

جدول ۱. وضعیت تألیف در ایران براساس فنخا به تفکیک قرن و موضوع

Table1. Compilation status in Iran based on FANKHA by century and subject

موضوع	قرن۱	قرن۲	قرن۳	قرن٤	قرن٥	قرن٦	قرن۷	قرن۸	قرن۹	قرن۱۰	قرن۱۱	قرن۱۲	قرن۱۳	قرن۱٤	قرن۱٥	کل
علوم دینی	۱۱۲	۷۵	۲۰۷	۳۶۵	۷۷۹	۶۶۴	۱۱۹۵	۱۰۴۵	۱۲۸۵	۱۷۲۹	۴۹۸۷	۲۲۷۲	۲۸۶۷	۳۶۱۷	۱۳۵	۲۱۳۳۴
فقه و اصول	۰	۴	۱۴	۱۸	۱۰۴	۵۹	۱۲۲	۲۳۰	۲۰۲	۴۷۱	۱۳۳۲	۶۷۷	۲۷۸۹	۱۵۶۵	۵۴	۷۶۴۱
حدیث	۱۰۸	۴۴	۸۰	۱۳۴	۱۱۷	۱۲۷	۱۶۱	۱۳۳	۱۷۳	۱۶۷	۱۱۲۰	۶۰۵	۸۰۰	۴۹۰	۳۱	۴۲۹۰
فلسفه و کلام	۰	۱۱	۶۶	۱۲۵	۳۳۴	۱۶۴	۳۶۶	۱۶۷	۲۰۴	۴۴۶	۱۳۷۴	۵۱۶	۱۴۴۸	۸۰۰	۲۳	۶۰۴۴
تفسیر و قرآن	۳	۹	۱۲	۳۱	۶۸	۱۰۱	۱۱۶	۱۳۹	۱۷۴	۲۰۹	۴۳۰	۱۸۰	۳۴۳	۱۶۸	۱۵	۱۹۹۸
اخلاق	۰	۹	۶۴	۳۰	۵۸	۸۰	۷۲	۷۰	۴۶	۱۰۲	۶۷۱	۱۲۴	۳۵۶	۲۴۸	۵	۱۹۳۵
تصوف و عرفان	۰	۳	۱۷	۲۱	۹۱	۱۲۵	۳۷۱	۱۸۷	۴۹۱	۲۱۸	۴۳۹	۱۴۶	۴۱۶	۱۸۲	۵	۲۷۱۲
علوم انسانی	۴۷	۵۴	۹۳	۱۹۷	۲۹۷	۳۶۸	۶۰۴	۷۲۹	۸۵۱	۱۱۵۰	۲۵۱۵	۱۱۰۴	۲۸۶۷	۲۹۴۸	۱۵۵	۱۴۲۴۹
شعر	۳۵	۱۹	۱۵	۳۰	۶۶	۱۲۰	۱۸۱	۲۳۱	۳۰۲	۳۳۶	۸۵۷	۳۷۴	۹۷۷	۷۶۷	۱۹	۴۳۲۹
تاریخ و جغرافیا	۴	۱۳	۳۱	۴۶	۵۴	۷۲	۱۰۳	۱۴۱	۱۷۹	۲۴۹	۵۸۲	۲۷۲	۱۰۱۲	۱۰۶۱	۵۶	۳۸۷۵
صرف و نحو	۰	۳	۴	۱۳	۱۵	۲۲	۶۳	۷۳	۹۰	۸۹	۱۹۹	۱۰۶	۱۸۸	۱۳۶	۱۱	۱۰۱۲
منطق	۰	۱	۱	۱۳	۲۷	۱۳	۵۹	۳۷	۷۴	۱۷۲	۱۴۴	۷۴	۹۳	۸۰	۰	۷۸۸
لغت	۱	۲	۸	۲۰	۱۶	۲۶	۲۷	۲۷	۳۳	۵۹	۸۲	۳۷	۷۰	۵۵	۶	۴۶۹
بلاغت	۰	۰	۰	۲	۵	۴	۸	۳۴	۴۶	۵۳	۵۶	۲۲	۴۰	۲۵	۱	۲۹۶
عروض و قافیه	۰	۲	۰	۶	۲	۱۲	۸	۲۲	۲۰	۱۶	۱۷	۸	۴۲	۱۴	۴	۱۷۳
موسیقی	۰	۰	۳	۳	۴	۴	۵	۳	۷	۳	۹	۵	۷	۸	۰	۶۱
علوم پایه	۰	۱	۳۹	۲۱	۳۸	۲۵	۷۲	۴۹	۵۹	۵۳	۱۴۱	۴۴	۱۱۰	۶۶	۰	۷۱۸
ریاضیات	۰	۱	۳۸	۲۰	۳۸	۲۵	۶۹	۴۷	۵۹	۵۰	۱۳۹	۴۴	۱۰۳	۵۱	۰	۶۸۴
فیزیک	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۲	۰	۱	۲	۰	۵	۶	۰	۱۹
شیمی	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۰	۰	۳	۹	۰	۱۶
علوم طبیعی	۱	۹	۹۷	۱۱۸	۱۵۵	۸۵	۱۸۶	۱۱۶	۱۵۴	۳۰۲	۴۵۹	۱۸۰	۴۷۶	۲۳۵	۲	۲۵۷۵
پزشکی	۰	۱	۴۳	۹۴	۸۳	۵۴	۸۴	۶۲	۴۵	۱۵۰	۲۳۵	۱۰۰	۲۶۱	۱۱۹	۱	۱۳۳۲
ستاره‌شناسی	۱	۴	۴۷	۲۱	۶۸	۲۴	۹۸	۴۳	۱۰۴	۱۲۹	۲۰۰	۷۰	۱۸۷	۸۶	۱	۱۰۸۳
حیوان‌شناسی	۰	۰	۵	۲	۲	۴	۱	۹	۵	۱۱	۲۱	۸	۱۲	۴	۰	۸۴
کشاورزی	۰	۰	۱	۱	۲	۰	۲	۲	۰	۱۲	۲	۱	۴	۴	۰	۳۱
علوم غریبه	۲۴	۲۶۰	۲۸	۳۶	۸۹	۵۱	۱۰۶	۹۵	۱۰۲	۱۴۶	۲۱۴	۷۹	۱۹۶	۸۳	۲	۱۵۱۱
کیمیا	۱۳	۲۲۵	۹	۲۶	۵۱	۳۱	۱۰	۴۹	۹	۲۴	۴۸	۱۵	۵۴	۴	۰	۵۶۸
اسطرلاب	۰	۰	۱	۴	۱۴	۲	۱۲	۵	۱۳	۱۲	۲۱	۷	۱۰	۴	۰	۱۰۵
رمل	۳	۰	۱	۰	۰	۲	۱۷	۸	۴	۱۱	۱۸	۵	۲۴	۶	۰	۹۹
جفر	۵	۵	۴	۱	۲	۲	۱۲	۴	۱۶	۲۲	۱۴	۶	۱۱	۱۵	۰	۱۱۹
خوابگزاری	۰	۷	۰	۲	۳	۳	۵	۳	۶	۲	۵	۴	۱۳	۲	۰	۵۵
قیافه‌شناسی	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۳	۳	۳	۱	۰	۲	۴	۰	۱۹
کل	۱۷۷	۳۹۴	۴۸۲	۷۶۱	۱۴۳۷	۱۲۲۰	۲۱۹۷	۲۱۱۷	۲۴۹۶	۳۴۸۰	۹۰۰۲	۳۹۶۵	۱۱۱۲۲	۷۹۱۵	۲۸۸	۴۷۰۵۳

براساس این جدول موضوعی، بیش از ۴۷ هزار تألیف طی ۱۵ قرن شناسایی و معرفی شده‌اند. لازم به ذکر است ازآنجاکه بسیاری از نسخه‌های خطی ایرانی–اسلامی، فهرست و معرفی نشده‌اند، این آمار دقیق و قطعی نیست اما احتمالاً می‌توان از لحاظ موضوعی و قرن تألیف، تعمیم‌دهنده به دیگر آثار معرفی نشده باشد. از سویی دیگر، همان‌طور که در بالا اشاره شد آمار مربوط به قرون ۱۴ و ۱۵ از قطعیت کامل برخوردار نیستند. مطابق جدول، طی ۱۵ قرن مورد بررسی، حوزه موضوعی علوم دینی که در این طبقه‌بندی فقه و اصول، حدیث، فلسفه و کلام، تفسیر و قرآن، اخلاق و تصوف و عرفان را شامل می‌شود، با بیش از ۲۱۰۰۰ تألیف بیشترین بسامد را داشته است. حوزه موضوعی علوم پایه که مشتمل بر ریاضیات، فیزیک و شیمی است، با ۷۱۸ عنوان کمترین تعداد تألیف را دارد. طی ۱۵ قرن مورد بررسی در ریزموضوعات علوم دینی، موضوع فقه و اصول با بیش از ۷۶۰۰ عنوان و فلسفه و کلام با بیش از ۶۰۰۰ تألیف، بالاترین آمار را داراست. موضوعات تفسیر و قرآن و اخلاق هر کدام با بیش از ۱۹۰۰ عنوان تألیف، کمترین آمار را داراست. در قرن ۱۱ تعداد تألیف در حوزه فلسفه و کلام با ۱۳۷۴ عنوان نسبت به قرون قبل رشد چشمگیری داشته و نسبت به قرن ۱۲ رشد حدوداً سه برابری دارد. در قرن ۱۲ با حدود ۵۰۰ تألیف شاهد افول این علم هستیم که در قرن ۱۳ به مرحله اوج آن طی ۱۵ قرن می‌رسیم و با بیش از ۱۴۰۰ عنوان تألیف، بالاترین آمار ۱۵ قرن را به خود اختصاص می‌دهد. طبیعی است که در ۳ قرن اول هجری با حدود جمعاً کمتر از ۱۰۰ عنوان، کمترین آمار تألیف در این حوزه را مشاهده می‌کنیم.

در زمینه علوم دینی که ریزموضوعات فقه و اصول، حدیث، فلسفه و کلام، تفسیر و قرآن، اخلاق و تصوف و عرفان را شامل می‌شود، قرن ۱۳ هجری بیشترین شکوفایی و رشد علمی رخ داده (۱۱۱۲۲ عنوان) و تمام ریزموضوعات مذکور رشد قابل توجهی داشته‌اند؛ درحالی‌که در قرن ۱۴ تمام موضوعات رو به افول نهاده‌اند. در این زمینه باید توجه داشت که در قرن ۱۴ صنعت چاپ در ایران جای پای خود را باز کرده است. از دیگر یافته‌های آن‌که در قرن ۱۱هجری تمام علوم اعم از علوم دینی، علوم انسانی، علوم پایه، علوم طبیعی و علوم غریبه، رشد فزاینده نسبت به قرون قبل از خود داشته‌اند، گرچه در اعصار بعد از آن به دلیل ظهور و پیشرفت صنعت چاپ، روند نزولی را پیموده است. به‌علاوه، طی ۱۵ قرن در حوزه موضوعی علوم انسانی که در این طبقه‌بندی ریزموضوعات شعر، تاریخ و جغرافیا، صرف و نحو، منطق، لغت، بلاغت، عروض و قافیه و موسیقی را شامل می‌شود، شعر در تمام قرون بیشترین بسامد تألیف را دارد و در مجموعه ۴۳۲۹ تألیف ثبت شده. درحالی‌که موضوع موسیقی در تمام قرون کمترین بسامد تألیف را داراست و در مجموع قرون، ۶۱ عنوان تألیف ثبت شده است. در طبقه‌بندی فنخا، موضوع ادبیات به طور عام و شعر، صرف و نحو، لغت، عروض و قافیه و بلاغت به طور خاص از ریزموضوعات شاخه علوم انسانی می‌باشند. بین این ریز موضوعات، شعر در تمام قرون بالاترین آمار را دارد. همچنین شعر در قرن ۱۳ هجری با حدود ۱۰۰۰ تألیف بیشترین بسامد و در قرن ۳ هجری با ۱۵ تألیف، کمترین بسامد را داراست.

از دیگر یافته‌ها آنکه، موسیقی از دیگر ریزموضوعات حوزه علوم انسانی است که کمترین بسامد تألیف را طی ۱۵ قرن مورد بررسی دارد. مطابق اطلاعات این جدول، ظهور این علم به قرن۳ هجری با تألیف ۳ اثر بازمی‌گردد و در دو قرن اولیه با بسامد صفر تعیین شده است.در حالیکه بالاترین آمار تألیف در علم موسیقی مربوط به قرن ۱۱هجری با تعداد ۹ تألیف است.

همان‌طورکه اشاره شد براساس یافته‌های جدول، بین پنج موضوع اصلی و ۲۷ موضوع فرعی فنخا، موضوع اصلی علوم پایه با۷۱۸ عنوان اثر، کمترین بسامد تألیف را دارد. در علوم پایه که علومی چون ریاضیات، فیزیک و شیمی را شامل می‌شود، شیمی با ۱۶ و فیزیک با۱۹ تألیف پایین‌ترین بسامد تألیف بین ۲۷ موضوع فرعی را دارند. در طبقه‌بندی فنخا، شاخه اصلی علوم طبیعی بعد از علوم دینی و انسانی، بالاترین بسامد تألیف را داراست. علوم غریبه و علوم پایه به‌ترتیب در مرتبه پایین‌تری نسبت به آن قرار می‌گیرند. این شاخه اصلی شامل ریزموضوعات پزشکی، ستاره‌شناسی، حیوان‌شناسی و کشاورزی می‌باشد که بین ریزموضوعات مذکور طی ۱۵ قرن، پزشکی با بیش از ۱۳۰۰ عنوان و ستاره‌شناسی با بیش از ۱۰۰۰ عنوان بالاترین بسامد تألیف را دارند. همچنین حیوان‌شناسی و کشاورزی به‌ترتیب با تعداد ۸۴ و ۳۱ عنوان در مرتبه پایین‌تر قرار دارند.

براساس آمار این جدول، علوم غریبه با ۶ موضوع جزئی بعد از علوم دینی و انسانی از لحاظ تعداد ریزموضوعات، بالاترین

تعداد موضوعات جزئی را دارد که دربرگیرنده ریزموضوعات کیمیا، اسطرلاب، رمل، جفر، خواب‌گزاری و قیافه‌شناسی است. از میان آن‌ها، کیمیا با بیش از ۵۵۰ عنوان، جفر با حدود ۱۲۰ عنوان تألیف، بالاترین بسامد تألیف را طی ۱۵ قرن به خود اختصاص داده‌اند. در حالیکه خواب‌گزاری و قیافه‌شناسی به‌ترتیب با ۵۵ و ۱۹ عنوان تألیف، کمترین بسامد تألیف را طی ۱۵ قرن دارند.

وضعیت تألیف در ایران براساس ریز موضوعات

جلد ۳۷ و ۳۸ فنخا به معرفی موضوعات نسخه‌های خطی ایران پرداخته است. این دو جلد که شامل نمایه موضوعی فنخا است آثار معرفی‌شده را در ۱۱۵ عنوان مختلف دسته‌بندی کرده است. در مقدمه این مجلدات بیان می‌شود که انتخاب موضوعات براساس دسته‌بندی علوم مختلف صورت گرفته است. زیرشاخه‌های هر یک از علوم، بسته به اینکه چه مقدار اقبال به‌آن‌ها صورت گرفته دارای موضوع مستقل شده‌اند (Drayati, 2011). به عبارتی، بسامد تألیفات در زیرشاخه‌های موضوعی تأثیرگذار بوده‌اند. تعداد آثار معرفی شده در فنخا براساس موضوعات کلی و ریزموضوعات جزئی انتخاب شده به شرح جدول زیر است.

جدول ۲. موضوعات و ریزموضوعات نسخه‌های خطی در فنخا

Table2. Topics and sub-topics of manuscripts in FANKHA

موضوع	تعداد	موضوع	تعداد	موضوع	تعداد	موضوع	تعداد	موضوع	تعداد
آشپزی*	۲۳	مرقعات	۱۴	جامعه‌شناسی*	۴	زیارات	۱۳۳	معما	۲۷۲
اجازات*	۵۵۱	نامه‌نگاری	۱۰۳۱	جغرافیا*	۴۷۴	شرح حدیث	۸۸۴	علوم قرآنی*	۵۴۷
اخلاق*	۱۷۲۸	نحو	۱۱۵۱	چند دانشی*	۱۳۴	شرح دعا	۳۳۹	تجوید	۶۳۲
استخاره	۶۲	ادیان و مذاهب*	۱۳۲	حقوق*	۳۵	مناجات	۶۱	تفسیر	۱۴۵۷
آداب و سنن	۲۲۶	آیین زرتشت	۳۴	حکومت و سیاست*	۲۴۲	علوم طبیعی*	۸	فقه القرآن	۵
تعلیم و تربیت	۶	بهائیت و بابیت	۱۷۵	دائره المعارف*	۱۵	حیوان‌شناسی	۱۷۹	قرائت	۳۰۱
مواعظ	۲۶۷	مسیحیت	۹	روانشناسی*	۱۹	دامداری	۲	قصص قرآن	۳
ادبیات*	۲۸۹۰	اسناد*	۱۲۸۹	ریاضیات*	۹۳۱	زمین‌شناسی	۹	فضائل و مناقب	۵۳۹
انشاء	۱۱۳	اصول فقه*	۲۳۳۶	حساب	۱۴۰	شیمی	۴۹	فقه*	۶۹۵۳
بلاغت	۴۱۱	اقتصاد*	۳۵	هندسه	۱۳۵	صنعت	۹۵	فلسفه احکام	۷۴
خط	۱۳۵	پاسخ و پرسش‌ها*	۵۴۵	ستاره‌شناسی*	۲۸	عکاسی	۹	فلسفه*	۲۴۹۷
داستان	۹۶۷	تاریخ*	۱۷۵۰	اسطرلاب	۱۹۲	فیزیک	۳۵	طبیعیات	۳۲۸
دستور زبان	۵۸	تاریخ اسلام	۱۴۸	تقویم	۱۵۴	کشاورزی	۴۹	فنون نظامی	۱۲۷
روزنامه	۱۱۲	تاریخ ایران	۶۳۶	هئیت	۱۹۸۹	گیاه‌شناسی	۱۲	فهرست	۳۱۱
زبان فرانسه	۲	تاریخ پیامبر	۲۳۳	طب*	۲۵۳۴	علوم غریبه*	۸۷۸	قانون	۷۹
شعر	۶۳۸۴	تاریخ پیامبران	۱۰۴	عرفان و تصوف*	۴۰۴۰	پیشگویی	۶۸	کتاب آسمانی*	۵۴
صرف	۵۳۰	تاریخ معصومین	۹۱۳	اسماءالله	۱۴۸	جفر	۲۸۲	کلام و اعتقادات*	۵۶۰۵
طنز	۳۵	تاریخ هند	۱۰۵	علوم حدیث*	۲۶	خوابگزاری	۱۰۸	گوناگون*	۱۰۳۵
عروض و قافیه	۲۶۲	تراجم	۱۰۵۰	انساب	۲۰۰	رمل	۲۷۰	متفرقه*	۹۵۱
فرهنگ اصطلاحات	۳۷	سفرنامه	۴۸۷	حدیث	۲۱۵۹	طالع‌بینی	۲۵۹	منطق*	۱۱۶۰
لغت	۸۶۱	مقتل	۱۰۱	درایه	۱۳۹	فالگیری	۵۲	هنر*	۱۵
مجله	۳	تصویر*	۷	دعا	۱۵۶۹	قیافه‌شناسی	۴۳	عکس	۹
مراثی	۱۵۰	تقریظ*	۲۴	رجال	۵۴۱	کیمیا	۱۳۴۳	موسیقی	۱۱۱

یکی از نکاتی که در جدول ۲ مشاهده می‌شود آنکه، برخی منابع براساس نوع محمل اطلاعاتی در این دسته‌بندی قرار گرفته‌اند و این عبارات یا واژه‌ها بیانگر و معرف موضوع اثر نیستند. مواردی از قبیل: مجله، روزنامه، اسناد، تصویر، عکس، فهرست.

از سویی دیگر، برخی واژه‌ها یا عبارات که به‌منزله موضوع مستقل معرفی شده‌اند از لحاظ مفهوم و محتوا با یکدیگر همپوشانی دارند. مانند: چنددانشی، گوناگون، متفرقه، یا فرهنگ اصطلاحات، لغت، یا دعا، شرح دعا، حدیث و شرح حدیث. به‌علاوه، آمار و ارقام معرفی شده تحت این جدول براساس موضوع و تعداد تألیف با آمار و ارقام ارائه شده در جدول۱ قرابت چندانی ندارند و در برخی موارد تفاوت ارقام در این دو جدول قابل توجه است. به طور مثال موضوع شعر در جدول ۱ با تعداد ۴۳۲۹ تألیف و در جدول ۲ با تعداد ۶۳۸۴ عنوان معرفی شده است. یا موضوع شیمی در جدول ۱ با ۱۶ عنوان تألیف و در

جدول ۲ با ۴۹ عنوان تألیف معرفی شده است. البته در این مورد باید توجه داشت که این تفاوت های آماری بی‌ارتباط با آثار مجهول المولف و مجهول التاریخ نیست؛ به عبارتی، ازآنجاکه این جداول براساس تاریخ تألیف و عصر مولف استخراج شده‌اند؛ لذا، تعداد قابل توجهی از آثار که فاقد مولف یا تاریخ تالیف مشخصی هستند، در جدول ۱ درج نشده اما در جدول ۲ منظور شده‌اند.همچنین در مقدمه فنخا اینگونه بیان شده که زیرشاخه‌ها برحسب بسامد و اقبال ایجاد شده است در صورتی‌که برخی از موضوعات که به منزله زیرشاخه درنظر گرفته شده‌اند دارای تعداد تألیف بسیار ناچیز هستند، مانند عکاسی با ۹ عنوان، دامداری با ۲ عنوان، زمین‌شناسی ۳ عنوان، فقه القرآن با ۵ عنوان، قصص القران ۳ عنوان و .... گرچه این نوع دسته‌بندی نه‌تنها ایراد تلقی نشده بلکه از محاسن فهرستگان فنخا به شمار رفته و آثار را هر چند با تعداد کم به مخاطب، معرفی می‌کند. با این حال، این توجه و انتخاب جزئی را می‌توان در دیگر موضوعات کلی نیز لحاظ کرد. به‌طور مثال، امکان تقسیم‌بندی موضوعاتی چون تفسیر یا فقه براساس مذهب و فرقه قابل بررسی است. مانند: تفسیر شیعه، تفسیر اهل سنت، یا فقه شیعه، فقه اهل سنت و در ادامه، جدول وجوه اشتراک و افتراق برخی طبقه‌بندی‌های علوم با فنخا ارائه می‌شود.

جدول ۳. وجوه اشتراک و افتراق برخی طبقه‌بندی‌های علوم با فنخا [1]

Table3. The commonalities and differences of some science classifications with FANKHA

شاخه‌های موضوعی/دانشمند	ابن مقفع	ابن فریغون	خوارزمی	جابربن حیان	فخرالدین رازی	فنخا
فلسفه	*	*	*	*	*	*
علوم مذهبی	–	*	*	*	*	* دینی
علوم کتابت و درباری	–	*	*	–	–	*
طب	*	*	*	–	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*
حساب	*	*	*	*	*	*
نجوم	*	*	*	*	*	*
موسیقی	*	–	*	–	*	*
صناعات	*	*	–	*	*	* صنعت
تجارت	*	–	–	–	–	–
علوم غریبه	*	*	–	–	*	*
منطق	–	*	*	–	–	*
طبیعیات	–	*	–	*	*	*
الحیل	–	*	*	–	–	–
کیمیا	–	*	*	*	*	*
علوم ادبی	*	–	*	*	*	*
فراست و قیافه	–	*	*	–	*	*
فن جنگ	–	*	–	–	*	* فنون نظامی
اداره یا مدیریت‌ها	–	*	–	–	–	–
علم اجتماع	–	*	–	–	–	*
تدبیر مال و تدبیر نفس	–	*	–	–	–	–
عدل و امنیت	–	*	–	–	*	* حکومت و سیاست
علم اخلاق	–	*	*	–	*	*
الهیات	–	–	*	–	*	*
علم فقه	–	*	*	*	*	*
علم کلام	–	*	*	*	*	*
حدیث	–	*	–	*	*	*
تفسیر	–	*	–	*	*	*
تعبیر خواب	–	*	–	–	*	*
علم تاریخ					*	*

۱. علامت ستاره(*) وجه اشتراک بین طبقه‌بندی‌ها و خط تیره (–) وجه تمایز آن‌هاست.

براساس جدول فوق، اشتراکات علومی که بین طبقه‌بندی‌های مختلف مورد بررسی می‌توان نام برد عبارتند از:

فلسفه: در هر پنج طبقه‌بندی این علم مورد توجه بوده است. با این تفاوت که گاهی به صورت تفکیک با عنوان فلسفه عملی و فلسفه نظری و گاهی با واژه کلی فلسفه یا علم عقلی از آن یاد کرده‌اند؛ که در این جدول تحت عنوان فلسفه درنظر گرفته شده است. در دو طبقه‌بندی خوارزمی و رازی علاوه بر فلسفه، اشاره به علم تدبیر منزل نیز مشاهده می‌شود.

علوم دینی: این علم بجز طبقه‌بندی ابن مقفع در هر چهار طبقه دیگر مورد توجه بوده است و با عباراتی چون علوم مذهبی، علوم شرعی و علوم نقلی نیز از آن نام برده‌اند. برخی علاوه بر آن، مباحثی چون فقه و اصول، کلام، تفسیر و حدیث را به‌عنوان علم مستقل معرفی کرده‌اند و برخی جز زیرشاخه‌های علوم دینی و مذهبی دانسته‌اند.

علوم ادبی: علوم ادبی از جمله شاخه‌های علم است که گسترش فراوانی داشته و شامل زیرشاخه‌های متعدد و متنوعی می‌شود. گرچه در دسته‌بندی ابن فریغون و خوارزمی، بخشی از شاخه‌های علوم ادبی را زیرعنوان علوم کتابت و درباری معرفی کرده‌اند، اما به‌طورکلی می‌توان گفت این شاخه از علم در تمام قرون و طبقه‌بندی‌های مورد بررسی حائز اهمیت و جایگاه بوده است. در طبقه‌بندی‌های مختلف، علوم ادبی، علم معانی، علم کتابت و درباری، همتراز و مشابه هم درنظر گرفته شده است.

پزشکی یا طب: در پنج طبقه‌بندی مورد بررسی تنها در طبقه‌بندی جابربن حیان که از فیلسوفان قرن ۲ ق. است، این علم جایگاهی ندارد و چهار طبقه دیگر از آن یاد کرده‌اند.

ریاضیات: علم ریاضیات به‌طورکلی و علوم هندسه، حساب و اعداد به طور خاص، در تمام طبقه‌بندی‌های مورد بررسی، مطرح شده‌اند.

نجوم یا هیئت: این علم نیز در تمام طبقه‌بندی‌ها جایگاه دارد.

موسیقی: علم موسیقی در طبقه‌بندی ابن فریغون (ادیب) و جابر بن حیان (فیلسوف) جایگاهی ندارد و در سه طبقه‌بندی دیگر مورد توجه و اشاره بوده است.

صنعت: صنعت یا صناعات یا علم صنایع از جمله علومی است که بجز خوارزمی (ادیب)، مدنظر هر چهار دانشمند دیگر قرار داشته و از آن نام برده‌اند.

تجارت: علم تجارت از جمله علومی است که تنها در طبقه‌بندی ابن مقفع (ادیب) مورد عنایت بوده است.

علوم غریبه: علوم غریبه به همراه زیرشاخه‌های آن از جمله علومی است که در برخی طبقه‌بندی‌ها مطرح شده است. به‌طوری‌که در پنج طبقه مورد بررسی، نامی از آن در طبقه‌بندی خوارزمی (ادیب) و جابربن حیان (فیلسوف) برده نشده و دیگر واضعان طبقه‌بندی نیز گاهی با زیرشاخه‌ها و گاهی به صورت کلی آن را به شمار آورده‌اند.

منطق: این علم تنها در طبقه‌بندی دو تن از ادیبان مورد بررسی یعنی این فریغون و خوارزمی مورد توجه بوده و دیگران به آن اشاره‌ای نکرده‌اند.

طبیعیات یا علوم طبیعی: این علم، جایگاهی در طبقه‌بندی ابن مقفع و خوارزمی نداشته و در سه طبقه‌بندی دیگر همراه با زیرشاخه‌های مختلف آمده است. قابل ذکر است فخرالدین رازی در طبقه‌بندی خود به‌طور مفصل و با جزئی‌ترین زیرشاخه‌ها آن را معرفی نموده است. به عبارتی این شاخه از علم در طبقه‌بندی رازی دارای بسط و گستره فراوانی است.

علم الحیل: این علم در دو طبقه‌بندی ابن فریغون و خوارزمی مورد توجه بوده و در سه طبقه‌بندی دیگر جایگاهی ندارد.

کیمیا: گرچه از زیرشاخه‌های علوم غریبه به شمار می‌رود اما بجز طبقه‌بندی ابن مقفع، در دیگر طبقه‌بندی‌های مورد بررسی به صورت جداگانه، معرفی شده است.

قیافه‌شناسی: فراست یا قیافه‌شناسی در طبقه‌بندی‌های ابن مقفع و جابربن حیان، جایگاهی ندارد ولی در سه طبقه‌بندی دیگر

مورد دقت نظر بوده است.

علم تاریخ: از جمله علومی است که تنها در طبقه‌بندی فخررازی (فیلسوف) مشاهده می‌شود و دیگران اشاره‌ای به آن ندارند.

علوم تعبیر خواب و رویا، فن جنگ، مدیریت، عدل و امنیت: از جمله علومی هستند که در طبقه‌بندی ابن فریغون و فخرالدین رازی، مورد توجه بوده و دیگر واضعان طبقه‌بندی به آن‌ها توجهی نداشته‌اند.

علم اخلاق: این علم به طور خاص در طبقه‌بندی ابن فریغون، خوارزمی و فخرالدین رازی آمده و در دیگر طبقه‌بندی‌ها به طور خاص مورد توجه نبوده مگر اینکه به‌عنوان زیر شاخه‌ای از علوم مذهبی و شرعی مورد اشاره قرار گرفته باشند.

علم اجتماع یا جامعه‌شناسی: تنها در طبقه‌بندی ابن فریغون مستقیماً با این شاخه از علم روبرو هستیم و دیگر طبقه‌بندی‌ها به این موضوع، اشاره‌ای ندارند.

فقه، کلام، حدیث، تفسیر: که طبق جدول فوق برخی دانشمندان به‌طور خاص و جزئی به آن اشاره کرده‌اند از جمله زیرشاخه‌های علوم مذهبی به شمار می‌روند. بنابراین در این بررسی می‌توان گفت به‌جز ابن مقفع دیگر داشمندان مورد بررسی به آن‌ها توجه داشته‌اند.

عدل و امنیت: از جمله علومی است که در طبقه‌بندی ابن فریغون مورد توجه بوده است و در دیگر طبقه‌بندی‌ها چنین شاخه‌ای مشاهده نمی‌شود مگر آنکه با تسامح، علم سیاست در طبقه‌بندی فخرالدین رازی، معادل آن درنظر گرفته شود.

علم تدبیر مال و تدبیر نفس: تنها در طبقه‌بندی ابن فریغون قابل مشاهده است.

بحث و نتیجه‌گیری

همان‌طورکه اشاره شد در رابطه با میزان اتکای رده‌بندی کتابخانه‌ای به طبقه‌بندی علوم، نظرها یکسان نیست. واقعیت این است که میان دو گروهی که بین رده‌بندی‌های نظری و رده‌بندی‌های عملی و کتابشناختی هیچ تضادی قائل نیستند و گروه دیگر که معتقد به نقش متفاوت رده‌بندی نظری و رده‌بندی عملی هستند، بایستی تعادل ایجاد شود. به این معنا که اصولی که در تدوین رده‌بندی نظری لحاظ شده است و نیز توالی موجود در یک نظم نظری، باید در رده‌بندی عملی رعایت گردد. البته موارد استثناء زمانی است که شرایط عملی، بعضی تغییرات را ایجاب می‌نماید. می‌توان گفت که رده‌بندی‌های نظری و عملی در اصول یکسان هستند ولی تفاوت آن‌ها در کاربردشان برای اشیاء و پدیده‌های عینی است. یک طرح رده‌بندی کتابخانه‌ای در مقایسه با یک طرح رده‌بندی علمی لزوما باید از طبیعت پایدارتری برخوردار باشد. در تهیه طرح رده‌بندی کتابخانه‌ای باید از رده‌بندی‌های علمی موجود بهره گرفت و اصل تقسیم‌بندی در درون گروه‌های موضوعی باید تا آنجاکه ممکن است مبتنی بر روش‌های پذیرفته شده در هر علم باشد. در نهایت می‌توان گفت که نظم رده‌بندی نظری باید به‌منزله ستون فقرات رده‌بندی کتب مورد استفاده قرار گیرد، تا بدین‌ترتیب توالی منطقی و پیوستگی مطلوب موضوع‌ها و دوام و پایداری رده‌بندی تأمین گردد. اما در انطباق کتاب‌ها با این نظم بایستی جرح و تعدیل‌های عملی زیادی به‌عمل آید. ایجاد این جرح و تعدیل‌ها در نظام‌های نظری برای رده‌بندی کتب، نه‌تنها مفید، بلکه لازم است و پیروی مطلق از رده‌بندی‌های علمی و فلسفی بدون درنظر گرفتن استفاده روزانه از کتاب‌ها و بدون توجه به جنبه‌های علمی، باعث از دست دادن پویایی و کارآیی رده‌بندی کتابخانه می‌شود. همان‌طورکه ذکر شد هر اندازه یک طرح رده‌بندی عملی بیشتر با نظم واقعی علوم هماهنگ باشد، طرحی موفق‌تر و بادوام‌تر خواهد بود. مهم‌ترین ویژگی رده‌بندی عملی نظیر رده‌بندی‌های کتابخانه‌ای، پیوند آن با طبقه‌بندی‌های علوم است.

با ملاحظه مطالب پیش گفته، پژوهش پیش رو درصدد تبیین لزوم استفاده از طبقه‌بندی‌های علوم در جهت طراحی رده‌بندی ویژه‌ای برای نسخه‌های خطی و متون کهن است که با توجه به یافته‌های پژوهش، این مسئله قابلیت اجرا و پیاده‌سازی دارد و توجه بیشتر صاحب‌نظران این حوزه را می‌طلبد. از جمله یافته‌های این پژوهش می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

با استناد به نمایه موضوعی فنخا که موضوعات نسخه‌های خطی را در ۴۰ شاخه اصلی و ۱۲۰ شاخه فرعی به همراه تعداد تألیفات در هر موضوع، معرفی می‌کند و از سوی دیگر، با عنایت به جدول موضوع-تألیفات نسخه‌های خطی در ۱۵ قرن، شکاف قابل توجهی میان آمار این دو جدول، مشاهده می‌شود. البته قابل ذکر است که بخش عظیمی از این شکاف ناشی از وضعیت نامعلوم آثار مجهول‌المولف و مجهول‌التاریخ می شود به صورتی‌که آثاری که فاقد مؤلف یا تاریخ تالیف مشخصی هستند، در جدول موضوع-تألیفات در ۱۵ قرن درج نشده اما در نمایه‌های موضوعی فنخا منظور شده اند.

پیشنهاد نویسندگان در راستای رفع این ابهام مهم از مخاطبان فنخا، اضافه کردن حداقل یک یا دو جدول دیگر برای تالیفات مجهول المولف و مجهول التاریخ در انتهای ۱۵ جدول، ضروری بوده یا اینکه ضمن بندهای اشاره شده در صفحات ۷۷۹-۷۸۱ جلد ۴۵ فنخا، وضعیت مجهولات مذکور بایستی به روشنی و صراحت بیان گردند. به این ترتیب، موضوعات انتخاب‌شده برای نسخه‌های خطی براساس نمایه موضوعی، قرابت بیشتری با طبقه‌بندی‌های مورد بررسی دارد.

براساس مجموعه داده‌هایی که فنخا در قالب ۱۵ جدول براساس موضوع تألیفات نسخه‌های خطی در ۱۵ قرن ارائه داده است، به‌نظر می‌رسد که درصورتی‌که در انتخاب موضوعات و نیز شاخه‌های اصلی و فرعی موضوعات، توجه بیشتری مصروف داشته می‌شد، تحلیل علمی‌تری بدست می‌آمد که این تحلیل هم با نمایه موضوعی که خود فنخا ارائه می‌دهد و هم با طبقه‌بندی‌های دانشمندان مورد بررسی در این پژوهش، تطابق بیشتری می‌یافت. به‌عنوان مثال، با مرور طبقه‌بندی‌های علوم، به‌نظر می‌رسد موضوع علوم ادبی حائز اهمیت بوده، تا جایی‌که در تمام طبقه‌بندی‌ها به چشم می‌آید و با عنایت به اینکه آمار فنخا در حوزه ادبیات نیز رقم بالایی را نشان می‌دهد (بیش از ۱۵ هزار)، بهتر است در جدول موضوع-تألیفات نسخه‌های خطی براساس قرن در فنخا، شاخه علوم ادبی به طور مستقل درنظر گرفته می‌شد. به‌علاوه، همان‌طورکه از جداول ارائه‌شده در پژوهش مشاهده می‌شود، موضوع پزشکی نیز از جمله موضوعات مستقل و حائز اهمیتی است که در تمامی طبقه‌بندی‌ها به آن پرداخته شده است. با این‌حال در فنخا، به‌عنوان شاخه موضوعی فرعی ذیل موضوع علوم طبیعی گنجانده شده و همتراز با ریزموضوعاتی چون حیوان‌شناسی و ستاره‌شناسی، درنظر گرفته شده است. علاوه بر آنکه، از لحاظ تعداد تألیفات، داده‌های موضوع پزشکی در جدول قرون، با نمایه موضوعی فنخا مربوط به موضوع مذکور، تطابق وجود ندارد.

با استناد به مقدمه فنخا که بیان می‌دارد زیرشاخه‌ها برحسب بسامد و اقبال ایجاد شده‌اند (ج ۳۷، ص ۷) برخی موضوعات زیرشاخه دارای تعداد تألیف بسیار ناچیز هستند که نمونه‌هایی از آن در متن مقاله مورد اشاره قرار گرفت. با فرض آنکه طبقه‌بندی‌های علوم دانشمندان بر مبنای تألیفات تا دوره زمانی اندیشمندان باشد، چنین به ذهن متبادر می‌شود که شاید موضوعات نسخه‌های خطی به درستی و دقت نظر، انتخاب نشده باشند. لذا، مداقه در موضوعات اختصاص یافته به نسخه‌های خطی در فنخا را می‌طلبد که نیازمند بررسی‌های دقیق‌تر، جزئی‌تر و مبتنی بر متون نسخه‌های خطی است. لازم به ذکر است با توجه به اینکه تاکنون دستورالعمل یا شیوه‌نامه‌ای واحد جهت فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی در کشور وجود ندارد، احتمال انتخاب موضوعات چندگانه برای آثار واحد دور از ذهن نیست که منجر به قرارگیری تألیفات در شاخه‌های موضوعی متفاوت شده است (Hajbagherian, 2024)

به‌طورکلی، با توجه به اینکه در طبقه‌های علوم و فنخا در اکثر موضوعات اشتراکاتی مشاهده می‌شود، به‌نظر می‌رسد فنخا با جرح و تعدیلاتی می‌تواند اساس و بستر مناسبی در زمینه تدوین سرعنوان موضوعی ویژه نسخه‌های خطی و منابع ایرانی-اسلامی قرار گیرد. ضمن اینکه باید اشاره کرد این طبقه‌بندی زمانی می‌تواند جامع‌تر باشد که اکثر نسخه‌های خطی ایرانی-اسلامی به صورت تجمیعی، معرفی شوند.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

References

Akrami, A. (2010). Comparative study of the science classifications in Islamic civilization. *Marifat, 19*(151), 71–87. [In Persian] https://profdoc.um.ac.ir/paper-abstract-1018053.html

Asgari, M. (2021). Attention to the manuscripts, an obligation in the history of philosophy (Case study of Dena and Fankha entries about Mullah Rajab Ali Tabrizi). *Ayeneh-Ye-Pazhoohesh, 32*(2), 303–316. [In Persian] https://doi.org/10.22081/jap.2021.70693

Azimi, H. (2020). Proposing an alternative framework for a library classification scheme based on Moslem scholars' contributions. *Journal of National Studies on Librarianship and Information Organization (NASTINFO), 31*(3), 28–47. [In Persian] https://doi.org/10.30484/nastinfo.2020.2193.1843

Azimi, H. (2022). Cities and centers of Shiite jurisprudential texts compilation and transcription in Iran during the first half of the Safavid state (1501–1588). *Librarianship and Information Organization Studies, 33*(2), 54–66. [In Persian] https://doi.org/10.30484/nastinfo.2022.3120.2124

Azimi, H., & Mohammadi Barchani, M. (2024). Structural and thematic diversity of medical manuscripts of the Qajar period available in Iranian libraries. *Librarianship and Information Organization Studies, 34*(2), 99–126. [In Persian] 1 https://doi.org/0.30484/nastinfo.2023.3419.2214

Cheshmeh-Sohrabi, M., & Ebrahimi Dorcheh, E. (2019). Comparative study of science classification systems and library bibliographic classification schedules. *Library and Information Sciences, 22*(2), 51–80. [In Persian] https://doi.org/10.30481/ijlis.2019.174573.1530

Drayati, M. (2011). *Union catalogue of Iran manuscripts (FANKHA).* Tehran: National Archives and Library of the Islamic Republic of Iran. [In Persian] https://www.ghbook.ir/index.php?option=com_dbook&task=viewbook&book_id=17731&Itemid=135&lang=fa#!/ccomment

Ebrami, H. (2000). *Introduction to librarianship and information science.* Tehran: Nashr-e-Ketabdar. [In Persian]

Fadaei Araghi, Gh. (2001). A new approach to the science classification. *Journal of the Faculty of Literature and Human Science, University of Tehran, 158–159*(994), 287–308. [In Persian] https://jflh.ut.ac.ir/article_13655.html

Ghanadinezhad, F., & Heidari, Gh. (2019). Classification of the sciences from the point of view of Islamic scholars from the second century AH to the present. *Journal of National Studies on Librarianship and Information Organization (NASTINFO), 30*(2), 1–17. [In Persian] https://doi.org/10.30484/nastinfo.2019.2079.1792

Haghighi, M. (1987). A review of the theoretical classification and practical classification. *Journal of Psychology and Education, 3–4*, 45–58. [In Persian] https://jpsyedu.ut.ac.ir/article_12951_0.html

Hajbagherian, T. (2024). *Manuscript description and cataloguing guide: Based on international content standards and manuscript lists available in Iran.* Tehran: National Archives and Library of the Islamic Republic of Iran. [In Persian] https://www.gisoom.com/book/44862000/

Hamadeh, M. M. (1982). *Elm al-mokatabat va al-malumat.* Beirut: Publishers Institute.

Hamadeh, M. M., & Al-Qahi, A. (1984). *Tanzim al-maktabat al-madresiat* (3rd ed.). Beirut: Al-Risalah Institute.

Khazaeli, M. B., Montazer ul-Ghaem, A., & Mirjafari, H. (2012). Comparative study of classification of science from the perspective of Fakhr ud-Din Razi and Shams ud-Din Amoli. *Journal of Historical Studies of Islam, 4*(13), 37–65. [In Persian] Dor:20.1001.1.22286713.1391.4.13.2.2

Khazaili, M. B., & Montazer ol-Ghaem, A. (2016). *The review of the classification of sciences in Islamic civilization with emphasis on the role of Iranians.* Qom: Research Institute of Hawzah & University and University of Isfahan. [In Persian] https://www.gisoom.com/book/11529341/%

Khoddarinaini, S. (2021). An introduction to subject classification of Persian illustrated manuscripts. *Iranian Journal for the History of Islamic Civilization, 54*(1), 75–97. [In Persian] https://doi.org/10.22059/jhic.2021.326226.654262

Lakzaee, N. (2009). Sciences-classification from the viewpoint of Sadr-ol-Mote'allehin and Imam Khomeini. *Islamic University Quarterly, 12*(3), 4–20. [In Persian] https://ensani.ir/fa/article/309399/

Mazaheri Tehrani, N., & Faqihi, M. H. (1989). *Library knowledge.* Tehran: Gilan Printing House. [In Persian]

Mokhtari, H., Shafitabar-Samakoosh, N., & Ghazizade, H. (2018). Explanation and comparison of the classifications of the sciences in Islamic and Western civilizations. *Sciences and Techniques of Information Management, 4*(3), 49–74. [In Persian] https://doi.org/10.22091/stim.2018.3558.1250

Mostaqimi, M. (2008). Avicenna's view on the classification of sciences: A comparative study. *Journal of Philosophical Theological Research, 10*(1), 175–198. [In Persian] https://doi.org/10.22091/pfk.2008.243

Nafisi, S. (1954). *Poursina: Life, work, thought and times.* Tehran: Danesh. [In Persian] https://www.iranketab.ir/book/87718-poorsina

Nazemi Ardakani, M., & Mostafavi Fard, H. (2015). *A new model of science classification in drawing a comprehensive scientific map of the country.* Tehran: Asar-e-Fekr. [In Persian] https://www.gisoom.com/book/11314337/

Obadash, Z. Y., Obadash, H., & Polat, J. (2010). Ottoman manuscripts and digitization projects of manuscripts in Turkey (R. Khanipour, Trans.). *Ketab-e Mah-e Kolliyat, 156*, 80–85. [In Persian] http://hdl.handle.net/10760/12653

Pazooki, F., & Fattahi, R. (2017). *RDA principles and guidelines.* Tehran: Nashr-e-Ketabdar. [In Persian] https://ketabrah.com/book/41958

Sadeghzadeh Vayqan, A. (2006). Encyclopedia of library and information science. Entry of union catalogue of Iran manuscripts (FANKHA). Retrieved July 10, 2021, from https://1da.ir/j6hxg17 [In Persian]

Taheri Eraqi, A. (1993). *Dewey decimal classification.* Tehran: National Library of the Islamic Republic of Iran. [In Persian] https://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/490668

Taleie, A., Karimi, R., & Ebadollah Amouqin, J. (2013). An overview of the classification of the sciences by Sadr Al-Fazel Tabrizi. *Ayeneh-Ye-Pazhoohesh, 24*(3), 16–22. [In Persian] https://jap.isca.ac.ir/article_388.html

Thompson, J. (1987). *A history of the principles librarianship* (M. Haghighi, Trans.). Tehran: University Publishing Center. [In Persian] https://archive.org/details/historyofprincip0000thom